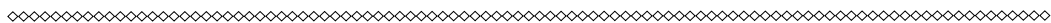

ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНОЇ ТЕОРІЇ ТА ОСВІТНЬОЇ ПРАКТИКИ

УДК [37.0:371.385] (09) (477)

ОЛЕНА ДРУГАНОВА
(Харків)

ТИПОЛОГІЗАЦІЯ ВІТЧИЗНЯНИХ ПРИВАТНИХ ШКІЛ ВІДПОВІДНО ДО ОСОБИСТОСТІ І ПРОФЕСІЙНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЇХ ВЛАСНИКА (КІНЕЦЬ XVIII – ПОЧАТОК XX СТ.)

Виділено та схарактеризовано типи приватних шкіл, що діяли в Україні наприкінці XVIII – на початку XX століття залежно від особистості й професійних здібностей їх власників.

Ключові слова: приватний, типи навчальних закладів, особистість та професійні здібності власника шкіл.

Одержання відповіді на актуальні питання сьогодення, серед яких необхідність подолання негативного ставлення до приватних шкіл з боку окремих науковців та представників різних соціальних груп, законодавча неунормованість їх організації та діяльності, недостатнє кадрове забезпечення тощо, пов'язано з об'єктивною оцінкою історичних реалій, вдумливим осмисленням минулого, неупередженим вивченням історичних коренів ідей і концепцій, тенденцій та особливостей генезису історико-педагогічного надбання минулих століть.

Сказане вище визначило мету нашої статті, яка полягає у виділенні та характеристиці різних типів приватних шкіл, що діяли в Україні наприкінці XVIII – на початку XX ст. залежно від особистості й професійних здібностей їх власників.

У ході наукового пошуку встановлено, що перші спроби визначити типи приватних шкіл, що діяли на терені України в період кінця XVIII – початку XX ст. припадають на кінець XIX – поч. XX ст., час підвищеного інтересу педагогічної громадськості до організації та діяльності приватних навчальних закладів. Прагнення науковців, педагогів, видатних громадських діячів, що безпосередньо брали участь у розбудові вітчизняної системи освіти, визначити типи проявів „приватної ініціативи в справі освіти” (Я. Абрамов, О. Пругавін, В. Стоюнін, В. Чарнолуський та ін.) були зумовлені усвідомленням значущості приватних шкіл у культурному та економічному розвитку країни, бажанням полегшити процедуру отримання офіційного дозволу на

їх відкриття, удосконалити навчально-виховний процес, привернути увагу суспільства до необхідності розв'язання багатьох проблем організації та діяльності приватних шкіл.

Зазначимо, що для дослідників радянської доби було характерним зосередження уваги лише на тих школах, час дії яких припадає на кінець XIX – початок XX ст. Наприклад, історію комерційних училищ, які переважно були приватними навчальними закладами, та „нових шкіл”, організованих за зразком західноєвропейських експериментальних, досліджували М. Константинов, Є. Мединський, М. Михайлова та ін. Такий підхід, на нашу думку, значно звужує рамки дослідження і відповідно не дозволяє в повному обсязі простежити динаміку й тенденції розвитку досліджуваного явища.

Виявлено, що для сучасних дослідників характерна тенденція класифікувати приватні навчальні заклади або за статтю користувачів їхніх освітніх послуг, або за рівнем освіти, яку вони надавали (О. Перетятко, Т. Удовичька, І. Мартинова та ін.). Однією з перших спроб розглянути діючі в досліджуваний період приватні школи за іншими критеріями, як свідчить проведений науковий пошук, є класифікація М. Левченко, яка виділяє типи приватних шкіл „за національними ознаками; за релігійними ознаками; для дітей, що не мають змоги навчатися в державних навчальних закладах (хвороба, конфлікти з учителями)” [7, с. 35].

Установлено, що нині в історико-педагогічній науці проблема визначення типів приватних шкіл, що діяли на теренах України протягом періоду кінця XVIII – початку XX ст., за особистістю їх власника є малодослідженою, що й визначило мету статті. Зазначимо, що така класифікація дає можливість простежити і окреслити тенденції розвитку приватної ініціативи в розбудові вітчизняної освіти, оскільки діяльність приватного освітнього закладу, його успіх, перш за все, пов'язували з особистістю засновника, ступенем його обізнаності зі справою освіти та виховання, його вольових якостей та організаторських здібностей.

У ході наукового пошуку виявлено, що кращими утримувачами приватних навчальних закладів досліджуваного періоду з точки зору більшості дослідників були ті особи, які не тільки мали ґрунтовні професійно-педагогічні знання, а й безпосередньо працювали в тогочасних казенних навчальних закладах. Зокрема, таку думку обстоював невідомий дослідник історії пансіонної освіти, автор статті „Пансіони як виховні заклади”: „Найкращі умови для виховання дітей надаються в родинах учителів. Уже саме суспільне становище вчителя дає йому більше право мати пансіонерів, ніж будь-якій іншій особі” [8, с. 26].

Приватні школи, власниками яких були вчителі, з погляду авторів, що переймалися проблемою приватної освіти, мали цілу низку переваг. По-перше, як стверджував дописувач журналу „Педагогическая опытность”, „маючи педагогічну освіту, учитель радше здатен виконати завдання виховання й навчання”. „Знайомий з вимогами школи, з методою викладання, – цілком слушно зазначав дослідник, – він краще за будь-кого іншого може керувати своїми вихованцями” [8, с. 26]. По-друге, це наявність довіри до вчителя з боку батьків та вихованців, яких приваблював і певний уклад життя власника школи, його поведінка, скромність і поміркованість.

Проте наявність певного професійно-педагогічного досвіду та диплома, на думку дослідника, не є стовідсотковою умовою гідного, з педагогічної точки зору, існування приватного навчального закладу. Підкреслимо, що педагогічна громадськість категорично засуджувала випадки, коли вчитель, власник приватного пансіону, який „занадто переймається отриманням зиску від пансіонерів”, дозволяє їм безкарно порушувати шкільні правила. Таке потурання, як слушно зауважував автор статті „Приватні пансіони як виховні заклади”, не лише негативно впливає на характер і навчання кожної окремої особи, а й, безперечно, є згубним для виховання всіх учнів школи [8, с. 27].

Доцільно навести і приклади таких приватних шкіл, власниками яких були вчителі. Так, наприкінці XVIII – на початку XIX ст. кращим у Харкові дослідники історії вітчизняної освіти називали пансіон викладача головного народного училища о. Василя Фотієва, котрий, за оцінкою Д. Багалія, мав блискучу репутацію педагога. Підтвердженням високого рівня освітньої підготовки пансіонерів закладу може слугувати той факт, що майже всі випускники пансіону о. В. Фотієва стали студентами Харківського університету, зокрема брати Іван і Федір Розальон-Сошальські, Іван Хлопов, Петро Перекрестов-Осипов та інші. Самого же о. В. Фотієва було нагороджено орденом Св. Анни другого ступеня з коштовними каменями, якого, як зазначав Д. Багалій, не було на той час навіть у архієрея [4, с. 34].

Однією з кращих для свого часу вважали і приватну школу, власником якої був видатний вітчизняний громадський діяч, педагог, письменник П. Білецький-Носенко. У 1801 р., після вдалої спроби бути домашнім учителем дітей поміщика, що жив неподалеку, Павло Павлович організовує власний невеликий пансіон на 12 учнів, який згодом переводить до свого маєтку в Лапинцях. Високоосвічена людина (досконало володів іноземними мовами, добре знав вітчизняну і світову літературу), обдарований художник, який залишив багато акварельних малюнків, мініатюрних портретів, архітектурних планів і пейзажів, зроблених з натури, П. Білецький-Носенко всі свої широкі знання намагався передати вихованцям.

Дотримуючись демократичних методів у своїй педагогічній діяльності, П. Білецький-Носенко прагнув виховати гармонійно освічену людину, розвивати в учнів природні нахили й здібності, вимагав від них свідомого розуміння того, що вони вивчали. Зауважимо, що всі предмети в пансіоні Павло Павлович викладав сам: арифметику, географію, геометрію, риторику, поезію, міфологію, історію, фізику, історію мистецтва, малювання, артилерійську справу, фортифікацію. За свідченням сучасників, його лекції з історії живопису і скульптури, військової і цивільної архітектури вирізнялися ясністю, чіткістю, простотою. Він так умів заохочувати й зацікавлювати своїх учнів, що навіть ті з них, які, здавалося, не мають покликання до жодного з мистецтв, завершуючи навчання, добре володіли олівцем і пензлем.

Значний успіх приватної школи зумовлювався також її загальним устроєм, інтер'єром. Так, родовий маєток П. Білецького-Носенка розташовувався на болотистій місцевості, непридатній для культивування. Прагнучи перетворити його на „райський куточок”, Павло Павлович викопує канали, насаджує верби, насипає кургани, будує місточки, альтанки. Ось у такій міс-

цевості й проходили заняття. У розпорядженні вихованців була і бібліотека педагога, у якій налічувалося кілька тисяч томів латинською, французькою, німецькою, російською, українською і польською мовами. Сам Павло Павлович уважно стежив за літературним і науковим життям Європи, передплачував багато періодичних видань із різних галузей знань. Зауважимо, що слава про П. Білецького-Носенка як талановитого педагога швидко ширилася. Він постійно отримував листи від різних осіб з усіх куточків країни з проханням взяти на виховання їхніх дітей. За 40 років роботи у цій школі навчалося понад сто дітей, які успішно витримали вступні іспити до вищих навчальних закладів, уражаючи екзаменаторів своїми знаннями з усіх предметів [13, с. 250–255].

Високу оцінку від прогресивної громадськості, згідно з даними архівної справи „Протоколы заседания Историко-филологического общества Харьковского университета”, отримала і приватна школа для дівчат, що діяла в Харкові протягом 1820–1827 рр. Про неї з захопленням згадують педагоги-науковці, члени Историко-філологічного товариства Харківського університету на одному зі своїх засідань у 1908 р. Ця школа була відкрита за приватною ініціативою місцевих педагогів, що працювали в ній здебільшого безкорисливо. Навчалися в ній близько 40 дівчат купецького та дворянського станів.

З повагою члени Товариства згадували й інший прояв приватної ініціативи в Харкові – відкриті при університеті у 60-х рр. ХІХ ст. підготовчі курси, на яких деякі професори та вчителі гімназій читали лекції або готували до вступу в університет [10].

Схвальну оцінку отримало і відкрите у 1900 р. перше в Києві семикласне приватне жіноче комерційне училище, ініціатором та організатором якого був Микола Миколайович Володкевич – приват-доцент Київського університету, викладач циклу природничих дисциплін Фундуклеївської жіночої гімназії. М.Володкевич був, як зауважує Н. Дічек, непересічною особистістю свого часу, людиною передових соціально-педагогічних поглядів, лібералом і просвітителем за покликанням, постійно цікавився проблемами вдосконалення середньої освіти, створенням новітніх за духом навчальних закладів і розширенням можливостей жіночої освіти [6, с. 64].

Проведений науковий пошук свідчить, що за відкриття приватних шкіл у досліджуваній період бралися й сторонні особи, які не мали ані практичного педагогічного досвіду, ані теоретичної підготовки, ані педагогічних здібностей. Зауважимо, що багатьох із них привертала зовнішня привабливість такого заходу. Адже, як зазначали дослідники діяльності приватних шкіл, зокрема В. Карпов, утримувати пансіон за тих часів було вигідною справою [14, с. 33].

У містах, де знаходилися вищі навчальні заклади й збиралося багато іногородніх учнів, за словами автора статті „Пансіони як виховні заклади”, існувала велика конкуренція, яка свідчила про те, наскільки необхідними є пансіони. За словами дослідника, зібрати необхідні документи для відкриття приватного навчального закладу було не складно [8, с. 24–25].

Зауважимо, що, з погляду передової педагогічної громадськості, приватні пансіони, власники яких не мали ані професійної педагогічної підготовки, ані досвіду роботи в навчальних закладах, не матимуть подальших

перспектив свого розвитку. Навіть якщо окремим приватним особам інколи вдавалося, завдяки окремим вихованцям, якийсь час вести справу задовільно, зазвичай вони „неспроможні усталити своє починання, належним чином його організувати й зрештою звести на рівень справжнього виховного закладу” [8, с. 26]. Термін діяльності приватного пансіону такого типу був дуже обмежений. Проіснувавши в крайньому разі 5–6 років, зазначає Т. Тронько, приватні школи припиняли свою діяльність [12, с. 92]. Тому такий тип приватного освітнього закладу порівнювали з квіткою-одноденкою.

У ході наукового пошуку виявлено, що прогресивна спільнота негативно ставилася до тих осіб, які шляхом відкриття приватного пансіону намагалися покращити своє матеріальне становище. „Справою легковажною та несумлінною” уважав дописувач журналу „Педагогическое обозрение” пропозиції щодо створення пансіону в сім’ях, що не мають надійних засобів до існування: „Де посіла нужда, там не місце для виховання чужої дитини. Гріх дивитися на дитину як на милостиню. Сім’я, що позбавлена душевного спокою, не може забезпечити сприятливих умов для виховання дітей” [8, с. 25].

Суттєвою загрозою існуванню приватних пансіонів, засновниками та власниками яких були літні люди, що ніколи не мали власних дітей, з точки зору автора статті „Пансіони як виховні заклади”, було обмеження свободи та надмірна опіка над вихованцями. Консервативність, заскнілість поглядів старих людей, а також їхня необізнаність із сучасними педагогічними поглядами, на його думку, ставили під загрозу не тільки авторитет засновника, а навіть саме існування приватного закладу [8, с. 25–26].

Виявлено, що часто між такими власниками виникали неприязні відносини, конкуренція і навіть ворожнеча. Щоб усунути свого конкурента, вони надсилали до Міністерства народної освіти, до попечителя навчального округу доноси, у яких звинувачували своїх конкурентів у відкритті школи без дозволу керівництва, у перетягуванні вихованців до себе і таке інше. Так, у ЦДІА України зберігається справа „По прошению содержательницы частного женского пансиона Парфинович о воспреещении помещице Каминской содержать открытый ею в с. Водяном Чигиринского уезда пансион, без дозволения начальства”. Про цей випадок згадує і автор статті „До історії жіночої освіти в Київській губернії” [1]. О. Парфінович, дочка відставного підпоручика, дружина австрійського підданого, прибувши до Златополя, розпочала свою діяльність, як повідомляв дописувач журналу „Киевская старина”, з доносу на поміщицю Камінську, яка проживала в селі Водянному, що знаходилося за 18 верст від її майбутнього пансіону. Парфінович стверджувала, що поміщиця, котра утримує пансіон без дозволу начальства, зібрала у себе вдома всіх потенційних вихованок її приватної школи [15]. Власниця офіційно дозволеного приватного закладу вимагала від керівництва покарати конкурентку та заборонити їй утримувати у себе вдома приватний пансіон. Зауважимо, що після проведеної перевірки комісією було встановлено, що насправді у поміщиці Камінської навчалися власні дочки, та дві племінниці. Отже, ніякого приватного пансіону в неї не було. Пансіон позивачки Парфінович, який був відкритий у 1859 р., як зазначає А.А., „учениць не привабив: у грудні 1861 року в ньому було 13 повних і 3 напівпансіонерки, а більше відомостей про нього немає” [1].

Прагнення навчити своїх дітей іноземних мов, елегантних манер, наук та „гречного поведження” призвело до того, що в Україні, як і в Росії в цілому, у другій половині XVIII – на початку XIX ст. значна кількість заможних родин стала віддавати своїх дітей у приватні навчальні заклади, засновниками яких були іноземці. Так, наприкінці XVIII ст. у Москві десять із одинадцяти приватних шкіл були відкриті іноземцями – німцями, французами, італійцями тощо [11, с. 316]. Така тенденція була притаманна і для українських земель.

Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що приватні пансіони, засновниками яких були іноземці, дістали неоднозначну характеристику з боку як прогресивної громадськості того часу, так і з боку сучасних дослідників історії їх діяльності. Зазначимо, що більшість пансіонів цього типу отримала негативну оцінку тогочасної громадськості щодо характеру побудови навчально-виховного процесу в них. Прикладом такого пансіону, що діяв в Україні, зокрема на Слобожанщині, може слугувати відомий, за словами В. Карпова, всьому купецтву в 30–40-х роках XIX ст. у Харкові пансіон „Німця”. „Про „Німця” ходили тоді легенди, – розповідав дослідник. – Буцімто він був за камердинера у старого Кузіна, який привіз його до Росії. За клопотанням Кузіна він був записаний на російську службу та, діставши перший чин, отримав право на відкриття пансіону. Це була людина високого росту, худа, з жовтим обличчям, дратівлива, сувора на вигляд, із сивими бровами, що звисали на очі, та з вельми поганою думкою про російських дітей. Він їх відкрито називав нахабами та бездарними тваринами. „Німець”, під сюртуком своїм, біля бокової кишені, мав гудзик, на якому завжди висів зелений батіг, подібний до собачого арапника. Він сам викладав німецьку й французьку мови та краснопис. А тому не було й дня, коли всі класи не мали хоч би по одній годині з його трьох предметів, але за кожну помилку у відповіді уроку або за погано написану сторінку він, не відходячи від учня, карав його батоном, наганяючи цим на всіх учнів і страх, і сльози. „Руська хлопчика тільки батоном і вивчиш! – зазвичай казав він” [14, с. 340].

Зазначимо, що більшість з іноземців, зокрема французів, які бралися в Росії за викладацьку діяльність, за словами секретаря посольства Франції, були дезертири, котрі переховувалися від поліції, банкрути, розпусники обох статей, одним словом, „піна Франції”. Добре розуміючи негативні наслідки іноземного „виховання”, прогресивна громадськість того часу засуджувала існування згаданих вище пансіонів та виступала проти викладачів-чужинців. Так, наприклад, згадують про московського губернатора Ф. Растопчина, який „нарочито бурхливо аплодував абиякому французькому актору, стверджуючи, що інакше того виженуть з театру та він піде в учителі” [9, с. 69].

Рабську уклінність співвітчизників перед усім іноземним, прагнення доручити долю своїх дітей гувернерам-чужинцям, які не мають ані морального, ані професійного права на роботу з дітьми, висміював і М. Новиков у своїх сатиричних журналах.

Іронічний зміст має також стаття, опублікована в журналі „Киевская старина” у 1884 р. Автор публікації „Вищі жіночі курси в колишній Гетьманщині” називав жіночий пансіон таким гучним ім’ям через одну особливість його програми, а саме міфтологію, уміщену між французькою й німецькою мовами.

Водночас, проведене дослідження дозволяє стверджувати, що не всі пансіони, засновниками яких були чужинці, оцінювалися негативно. Наприклад, як одну з кращих приватних шкіл у Харкові першого десятиріччя XIX ст. характеризував І. Тимківський, що на той час виконував обов'язки інспектора навчальних закладів Харківського навчального округу, приватний пансіон іноземця І. Гіелейна. Як добре організований навчальний заклад характеризував А.А., автор статті „До історії жіночої освіти в Київській губернії”, приватний пансіон для хлопчиків, який був відкритий іноземцем Вільєтті. Останній, що складався з 5 класів, готував учнів для вступу не тільки до гімназій, але й у вищі навчальні заклади. Згодом, коли в місті Златополі було відкрите Дворянське училище, всі вихованці приватного пансіону Вільєтті склали підготовчий та три головні класи цього навчального закладу, продовжуючи жити в пансіоні, а сам власник був зарахований до училища викладачем французької мови [1].

Таким чином, проведений науковий пошук свідчить, що у визначених нами хронологічних межах діяли такі типи приватних шкіл залежно від особистості їх власника: школи, засновниками яких були іноземці, котрі внаслідок революційних подій у Західній Європі потрапили до України та інших регіонів Російської імперії; навчальні заклади, власниками яких були співвітчизники, які займали різне суспільне становище, – купці, відставні державні службовці, вдови тощо; пансіони та училища, засновниками яких були викладачі казенних навчальних закладів. Установлено, що кращими утримувачами приватних шкіл періоду, що вивчається, були ті особи, які мали ґрунтовні професійно-педагогічні знання й досвід роботи у навчальних закладах того часу.

Проблема розбудови приватних навчальних закладів не втрачає свої актуальності в нинішніх умовах і має неабиякі перспективи подальшого розвитку, що полягають, у першу чергу, у підтримці приватної ініціативи для забезпечення повноцінної інтеграції (інклюзії) дітей із вадами психофізичного розвитку в дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади.

ЛІТЕРАТУРА

1. А. А. К истории женского образования в Киевской губернии // Киевская старина. – 1901. – № 3. – С. 151–153.
2. А. Л. К истории начального обучения в Харькове в начале этого века // Киевская старина. – 1893. – № 4. – С. 153 – 155.
3. Анищенко О. А. Сатирические журналы Н. И. Новикова о воспитании и образовании / О. А. Анищенко // Педагогика. – 1991. – № 10. – С. 121.
4. Багалей Д. И. Очерки из русской истории. Т.1 : Статьи по истории просвещения / Д. И. Багалей. – Х. : Тип. «Печатное дело», 1911. – 624 с.
5. Высшие женские курсы в бывшей Гетьманщине // Киевская старина. – 1884. – № 1. – С. 173–174.
6. Дічек Н. Новаторська педагогічна діяльність О. М. Астряба у Київському приватному жіночому комерційному училищі / Н. Дічек // Рідна школа. – 2004. – № 9. – С. 64–66.
7. Левченко М. Г. Із історії розвитку недержавної системи освіти (XVIII – XIX ст.) / М. Г. Левченко // Метода : зб. наук. пр. – К. : Тов. «Між нар. фін. агенція». – Вип. 8. : Альманах., 1997. – С. 32–35.
8. Пансионы как воспитательные заведения // Педагогическое обозрение. – 1869. – № 8. – С. 22–32.

9. Пономарева В. К. «Золотой век» Екатерины и образование / В. К. Пономарева, Л. Б. Хорошилова // Педагогика. – 1999. – № 1. – С. 68–74.

10. РГИА (СПб.). Оп. 170, справа 192 «Об открытии Н. А. Бекетовым школы для приготовления народных учителей в Харькове». – 1865 р., 16 арк.

11. Сивков К. В. Частные пансионы и школы Москвы в 80-х годах XVIII в. [Публикация документов комиссии по обследованию моск. частных школ]. Ист. архив, VI, 1951. – С. 315–323.

12. Тронько Т. В. З історії розвитку приватної жіночої освіти в Наддніпрянській Україні першої половини XIX століття / Т. В. Тронько // Історична пам'ять. – 2003. – № 1/2. – С. 89–94.

13. Українська педагогіка в персоналіях : у 2 кн. Кн. 1: навч. посібник / за ред. О. В. Сухомлинської. – К. : Либідь, 2005. – 624 с.

14. Хрестоматия по истории педагогики / сост. Н. А. Желваков. Т. 4. Ч.1 : История русской педагогики. – М. : Учпедгиз, 1938. – 548 с.

15. ЦДІА України Оп. 24, справа 412 «По прошению содержательницы частного пансиона благородных девиц в г. Златополе А. Парфинович о запрещении помещицы Каминской содержать открытый ею без разрешения начальства пансион в селе Водяной». – 1858–1859 рр., 10 арк.

ЕЛЕНА ДРУГАНОВА

ТИПОЛОГИЗАЦІЯ ОТЕЧЕСТВЕННИХ ЧАСТНЫХ ШКОЛ В СООТВЕТСТВИИ С ЛИЧНОСТЬЮ И ПРОФЕССИОНАЛЬНЫМИ СПОСОБНОСТЯМИ ИХ ВЛАДЕЛЬЦА (КОНЕЦ XVIII – НАЧАЛО XX В.)

Выделено и охарактеризовано типы частных школ, которые функционировали в Украине в конце XVIII – в начале XX века в зависимости от личности и профессиональных способностей их владельцев.

Ключевые слова: частный, типы учебных заведений, личность и профессиональные способности владельца школ.

OLENA DRUGANOVA

TYPOLGIZATION OF DOMESTIC PRIVATE SCHOOLS PROCEEDING FROM THE PERSON AND PROFESSIONAL ABILITIES OF THEIR OWNER (END XVIII THE BEGINNING OF XX B)

In the article it is selected and it is described types of private schools which operated in Ukraine at the end of XVIII – at the beginning of XX age depending on personality and professional capabilities of their proprietors.

Keywords: private, types of educational establishments, personality and professional capabilities of proprietor of schools.

Одержано 22.10.2010 р., рекомендовано до друку 2.11.2010 р.